مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال چهاردهم، شمارهٔ ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، شمارهٔ پیاپی ۲۷

DOI: 10.22067/geography.v14i2.63833

سنجش امنیت غذایی و تعیین‌کننده‌های آن در مناطق روستایی(نمونهٔ موردی: کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر، استان کرمانشاه)

داود جمینی (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران)
davood.jamini@gmail.com
عبّاس امینی (دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، نویسندهٔ مسئول)
a.amini@gmail.com
حامد قادرمرزی (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه کردستان، کردستان، ایران)
ghadermarzi61@yahoo.com
جعفر توکلّی (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران)
j.tavakkoli@gmail.com

صص ۲٤٦ ـ ۲۲۵

چکیده

اهداف: هدف اصلی از پژوهش حاضر سنجش وضعیت امنیت غذایی و تبیین عوامل مؤثّر بر آن در بین کشاورزان کشور است که به‌صورت موردی در بخش مرکزی شهرستان روانسر انجام شده است.

روش: پژوهش کاربردی حاضر با روش توصیفی ـ تحلیلی تدوین گردیده است که در آن ابزار اصلی جهت گردآوری داده‌ها، ترکیبی از پرسش‌نامه‌های استاندارد امنیت غذایی وزارت کشاورزی آمریکا و پرسش‌نامهٔ محقّق‌ساخته بوده است.

یافته‌ها/نتایج: یافته‌های پژوهش نشان داد ۲۱/۱ درصد افراد موردمطالعه دارای امنیت غذایی و ۷۸/۹ درصد، در حال تجربهٔ درجات مختلف ناامنی غذایی(بدون گرسنگی، با گرسنگی متوسّط و با گرسنگی شدید) هستند. نتایج رگرسیون چندمتغیّره نشان داد ۷۵/٤ درصد از واریانس متغیّر وابستهٔ پژوهش، به‌واسطهٔ اثرات متغیّرهای مستقل پژوهش تبیین شده است که این متغیّرها به‌ترتیب اهمّیت عبارت‌اند از: کیفیت زمین، دسترسی به اعتبارات، مالکیت منابع سرمایه‌ای، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، بُعد خانوار و پیشامدهای اقتضایی. دراین‌میان دو متغیّر بُعد خانوار و پیشامدهای اقتضائی، به‌ترتیب با ضرایب ۰/۱٤۳- و ۰/۱۳۵- دارای اثر منفی بر امنیت غذایی کشاورزان بوده‌اند.

تاریخ دریافت: ۱۳۹٦/۰۱/۲۹ تاریخ تصویب: ۱۳۹٦/۰٤/۲۰

نتیجه‌گیری: امنیت غذایی در میان تولیدکنندگان اصلی مواد غذایی کشور (کشاورزان) در وضعیت بحرانی قرار دارد و درراستای رفع این محدودیت، توجّه به تعیین‌کننده‌های شناسایی‌شده در پژوهش حاضر، از ضروریات می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: امنیت غذایی، مناطق روستایی، کشاورزان، شهرستان روانسر

۱. مقدّمه

شرایط فعلی جهان حاکی از آن است که باوجود تنوّع شرایط اقلیمی و آب‌وهوایی و نیز افزایش بازدهی، تولید و فرآوری محصولات مختلف و باوجود پیشرفت‌های قابل‌توجّه اقتصادی و اجتماعی، به‌ویژه طی نیم قرن اخیر، به علل مختلفی ازجمله تخریب شدید محیط‌زیست، تغییرات اقلیمی و خشکسالی و کم‌آبی(مسانگی[1]، ۲۰۱٤، ص. ٥)، رشد سریع جمعیت، بهره‌وری پایین در بخش کشاورزی، فقدان سیاست‌های پایدار در ارتباط با امنیت غذایی، محدودیت دسترسی به زیرساخت‌ها و خدمات پایه و اساسی، جنگ‌های داخلی، بی‌ثباتیِ محیط اقتصادی کلان و سیاست‌های نامناسب دولت‌ها و اخیراً نوسان شدید قیمت محصولات و مواد غذایی، بسیاری از نقاط دنیا با ناامنی غذایی و سوءتغذیه مزمن مواجه است(سائِم[2]، ۲۰۱۲، ص. ٥؛ آندرمان، رمانس، وود، دروسا و دفرایس[3]، ۲۰۱٤، ص. ٥٤۱). براساس برآورد فائو در سال ۲۰۰۹، بیش از یک میلیارد نفر در دنیا از سوءتغذیه رنج می‌برند. حدود ۹۸ درصد افرادی که در جهان با ناامنی غذایی و سوءتغذیه مواجه می‌باشند، در کشورهای درحال‌توسعه زندگی می‌کنند. درحالی‌که بیشترین تعداد افرادی که با سوءتغذیه مواجه هستند، در آسیا و اقیانوسیه زندگی می‌کنند، اما بیشترین نسبت و نرخ سوءتغذیه در کشورهای جنوب صحرای آفریقا وجود دارد. براساس یک گزارش ارائه‌شده توسّط فائو، حدود ۳۰ درصد از کل جمعیت کشورهای جنوب صحرای افریقا از سوءتغذیه رنج می‌برند(فائو[4]، ۲۰۱۰). با توجّه به اینکه بیشتر جمعیت کشورهای درحال‌توسعه در نقاط روستایی زندگی می‌کنند، بهبود امنیت غذایی خانوارهای روستایی یک هدف بسیار مهم در

1. Msangi
2. Siyoum
3. Anderman, Remans, Wood, DeRosa & DeFries
4. FAO

کشورهای درحال‌توسعه محسوب می‌گردد(سینیولو، مدهارا، و وال[1]، ۲۰۱٤، ص. ٤٤۷). بررسی‌ها حاکی از آن است که شدت ناامنی غذایی در جوامع روستایی بیشتر از نقاط شهری است، درحالی‌که انتظار می‌رود خانوارهای روستایی که عمدتاً تولیدکننده و تأمین‌کننده مواد غذایی خود هستند، از نظر نوع و میزان، دسترسی کاملی به مواد غذایی داشته باشند(سواری، شعبانعلی فمی، و دانشور عامری، ۱۳۹۳، ص. ۳۱۲).

شهرستان روانسر با ۱۳۱ نقطهٔ روستایی(۲۱۷۱۹ نفر جمعیت روستایی)، از نواحی مستعد کشور به‌لحاظ قابلیت‌های تولیدی در زمینهٔ تولیدات محصولات کشاورزی(به‌ویژه تولیدات دامی و زراعی) در استان کرمانشاه محسوب می‌شود. قرارگرفتن شهرستان روانسر در رتبه‌های اول تا سوم به‌لحاظ تولید محصولاتی، ازجمله: ذرت، گندم، نخود، گوجه و...(فرمانداری شهرستان روانسر، ۱۳۹۵)، دال بر اهمّیت نقاط روستایی این شهرستان در تولید مواد مصرفی منطقه و استان است. از کل جمعیت روستایی این شهرستان، ١٦١٣٤ نفر در قالب ٤٢٦١ خانوار و ٨٦ پارچه روستایی در بخش مرکزی شهرستان روانسر زندگی می‌کنند که فعّالیت در بخش کشاورزی و زیربخش‌های آن، شغل اصلی ٧٦ درصد از این روستاییان است(مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). با توجّه به اهمّیت فعّالیت کشاورزان محدودهٔ مورد بحث در تولیدات مواد غذایی و اوّلیهٔ منطقه و همچنین، اهمّیت مبحث امنیت غذایی در کیفیت زندگی جوامع روستایی، تحقیق حاضر با هدف سنجش وضعیت امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر و شناسایی عوامل مؤثّر بر آن انجام گرفته است.

۲. پیشینهٔ تحقیق

صفرپور و همکاران(۱۳۹۲) در پژوهشی به بررسی وضعیت امنیت غذایی و ارتباط آن با عوامل اجتماعی و اقتصادی در شهرستان بندرانزلی پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد حدود ۵۱ درصد افراد موردمطالعه در وضعیت ناامنی غذایی قرار دارند. همچنین نتایج نشان داد ناامنی غذایی با سطح اقتصادی خانواده، تعداد افراد شاغل خانواده، تعداد فرزندان خانواده، سطح تحصیلات سرپرست خانوار و مالکیت منزل رابطهٔ معنی‌داری دارد و ناامنی غذایی به‌شدت تحت تأثیر سطح اقتصادی، تحصیلات و جایگاه شغلی والدین است. نتایج پژوهش

1. Sinyolo, Mudhara & Wale

حسینی، پاکروان، و اتقایی(۱۳۹۲) با هدف بررسی اثر حمایت از بخش کشاورزی بر امنیت غذایی در ایران نشان‌دهندهٔ اثر مثبت سیاست‌های حمایتی دولت بر شاخص امنیت غذایی کشور باشد. نتایج پژوهش سعدی و مؤدّب(۱۳۹۲) با هدف سنجش میزان امنیت غذایی زنان سرپرست خانوار و عوامل مؤثّر بر آن در شهرستان رزن استان همدان، نشان داد ۷۵ درصد زنان این شهرستان با درجات مختلفی از ناامنی غذایی مواجه هستند. همچنین امنیت غذایی با عوامل متعددی، ازجمله: حمایت سازمان‌های مختلف، بارتکفل، میزان تحصیلات، فوت یکی از اعضای خانوار، تعداد فرزند زیر ۱۸ سال و وضعیت تملّک منزل مسکونی، ارتباط معناداری دارد و بین سن سرپرست خانوار و امنیت غذایی رابطه وجود ندارد. نتایج پژوهش اصغریان دستنایی، کرمی، و کشاورز(۱۳۹۲) با هدف شناسایی تعیین‌کننده‌های امنیت غذایی خانوارهای روستایی که به‌صورت موردی در شهرستان کیار انجام گرفته است، نشان می‌دهد ۵۳/۹ درصد از خانوارهای روستایی در وضعیت ناامنی غذایی به‌سر می‌برند. مطابق نتایج متغیّرهای درآمد زراعی، سرانهٔ درآمد کل خانوار، سرانهٔ اراضی زیر کشت، میزان عملکرد گندم آبی، میزان تحصیلات، اشتغال زنان و فعّالیت اقتصادی آنان، مالکیت ماشین‌آلات کشاورزی، مالکیت منابع سرمایه‌ای، میزان آب مصرفی بیشتر در بخش کشاورزی، به‌کارگیری تکنیک‌های متعارف و جدید کشاورزی، جمعیت روستا و دریافت کمک‌های مالی، دارای تأثیر مثبت بر امنیت غذایی بوده‌اند و با افزایش سن سرپرست خانوار و اندازهٔ خانوار، ناامنی غذایی بیشتر شده است. نتایج پژوهش سواری، شعبانعلی فمی، و دانشور عامری(۱۳۹۳) با هدف بررسی وضعیت امنیت غذایی و عوامل مؤثّر بر آن در بین زنان روستایی شهرستان دیواندره، نشان‌دهندهٔ شرایط نامساعد امنیت غذایی(۳٦/٦ درصد امنیت غذایی و ٦۳/٤ درصد ناامن) زنان محدودهٔ موردمطالعه است. همچنین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد متغیّرهای نظام تولیدی مختلط، درآمد خانوار، تعداد شاغلان خانوار، فاصلهٔ محل سکونت تا شهر، بُعد خانوار، مقدار زمین زراعی و باغی در تملّک خانواده و تحصیلات مادر خانواده(مسئول تغذیه) از مهم‌ترین عوامل مؤثّر بر امنیت غذایی زنان روستایی شهرستان دیواندره هستند.

یافته‌های پژوهش نُرد، کلمن جنسن، آندروز و کالرسون[1](۲۰۱۰) در سنجش امنیت غذایی خانوارهای آمریکایی نشان داد ۸۵ درصد آمریکایی‌ها در سال ۲۰۰۹، امنیت غذایی کامل

1. Nord, Coleman-Jensen, Andrews & Carlson

داشته‌اند و ۱٤/۷ درصد افراد در ناامنی غذایی بوده‌اند. دلیل اصلی ناامنی غذایی در بین خانوارها، عدم دسترسی به پول و دیگر منابع برای خرید مواد غذایی بوده است. بشیر، اسکایلیزی، و پاندیت[1](۲۰۱۲) در مطالعهٔ خود با عنوان «عوامل مؤثّر بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایالت پنجاب» به این نتیجه رسیده‌اند که ۲٦ درصد از خانوارهای موردمطالعه، امنیت غذایی مناسبی ندارند و عواملی، مانند درآمد ماهیانه، دارایی‌های دامی و بُعد خانوار تأثیر مثبتی را بر امنیت غذایی روستائیان داشته‌اند. نتایج پژوهش بدک[2](۲۰۱۲)، با هدف بررسی عوامل مؤثّر بر وضعیت امنیت غذایی در بخش کرسا[3] در شرق اتیوپی نشان داد متغیّرهای بُعد خانوار، جنسیت سرپرست خانوار(زن بودن) با امنیت غذایی، دارای رابطهٔ منفی و متغیّرهای کل محصول زراعی و دریافت حوالهٔ پولی، اثرات مثبتی را بر امنیت غذایی افراد موردمطالعه داشته‌اند. نتایج پژوهش سایوم[4](۲۰۱۲) با عنوان «وعده‌های شکسته‌شدهٔ دخالت در امنیت غذایی در اتیوپی» نشان داد باوجود اجرای دو برنامهٔ حمایتی در کشور اتیوپی برای بهبود امنیت غذایی روستاییان، ناامنی غذایی در منطقهٔ موردمطالعه همچنان ادامه دارد. بررسی علل ناامنی غذایی در این مطالعه نشان داد دو عامل انسانی(مدیریت ضعیف محیط‌زیست و ضعف سیاست‌ها) و فیزیکی(خشکسالی، تخریب محیط‌زیست، تضعیف حاصلخیزی خاک، ازبین‌رفتن محصولات، هجوم آفات، عدم دسترسی به تکنولوژی و امکانات اعتباری، فقدان منابع درآمدی خارج از بخش کشاورزی و افزایش فشار جمعیت) نقش اساسی را در تداوم ناامنی غذایی داشته‌اند. همچنین یافته‌های پژوهش(آمانکواه[5]، ۲۰۱۳) و (گالیه، مولما، بنارد، اونزر، و کلورسون[6]، ۲۰۱۵) حاکی از تأثیر پرورش و نگهداری دام در امنیت غذایی خانوار، به‌واسطهٔ تولید گوشت، شیر، ماست و دیگر فراورده‌های لبنی و همچنین، تأمین منابع مالی جهت خرید مایحتاج زندگی است. مرور کلی بر مطالعات فوق نشان می‌دهد وضعیت امنیت غذایی در مناطق مختلف، با توجّه به تأثیرپذیری امنیت غذایی از عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی و... متفاوت بوده است و علی‌رغم اهمّیت غیرقابل‌انکار بخش کشاورزی و جامعهٔ

1. Bashir, Schilizzi & Pandit
2. Bedeke
3. Kersa
4. Siyoum
5. Amankwah
6. Galiè, Mulema, Benard, Onzere & Colverson

کشاورز در تأمین مواد اولیه، تاکنون تحقیقی که جامعهٔ هدف آن کشاورزان باشد و بـه بررسـی مجموعه‌ای از عوامل مؤثّر بر امنیت غذایی در بین کشاورزان به‌ویژه در محـدودهٔ موردمطالعـه پرداخته باشد، انجام نگرفته است. بنابراین محقّقان در پژوهش حاضـر بـا آگـاهی از مطالعـات صورت‌گرفته و نیز با توجّه به شرایط اقتصـادی، اجتمـاعی و محیطـی محـدودهٔ موردمطالعـه، به‌دنبال سنجش وضعیت امنیت غذایی و شناسایی عوامل مؤثّر بر آن در بین کشـاورزان بخـش مرکزی شهرستان روانسر هستند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳. ۱. روش تحقیق

پژوهش حاضر به‌لحاظ ماهیت و هدف، به‌ترتیـب از نـوع تحقیقـات کمّـی و توصـیفی ـ تحلیلی و از نظر امکان کنترل متغیرها و شیوهٔ جمع‌آوری داده‌هـا بـه‌ترتیـب از نـوع تحقیقـات غیرآزمایشی و میدانی است و درمجموع با هـدف نهـایی سـنجش وضـعیت امنیـت غـذایی و شناسایی عوامل مؤثّر بر آن در بین کشاورزان بخش مرکـزی شهرسـتان روانسـر انجـام گرفتـه است. این تحقیق به‌لحاظ زمانی، تک‌مقطعی بوده و داده‌ها و اطلاعات موردنیاز در فصـل پـاییز سال گردآوری شده است. جامعهٔ آماری پـژوهش را کلیـهٔ سرپرسـتان خانوارهـای کشـاورزی بخـش مرکـزی شهرسـتان روانسـر تشـکیل مـی‌دهـد کـه ۳۲۳۸ نفـر بـوده‌انـد. بـا توجّـه بـه محدودیت‌های زمانی، مالی و عدم دسترسی به کل اعضای جامعهٔ موردمطالعـه، بـا اسـتفاده از فرمول کوکران، ۱۸۰ نفر از سرپرستان خانوار به‌عنوان نمونهٔ آماری برآورد شد. به‌ایـن‌صـورت که برای تعیین حجم نمونه به واریانس متغیّر اصـلی تحقیـق مراجعـه شـده اسـت. بـرای ایـن منظور، به انجام پیش‌آزمون و بررسی وضعیت امنیت غذایی(به‌عنـوان متغیّـر اصـلی پـژوهش) براساس دستورالعمل پرسش‌نامهٔ استاندارد مربوطه اقدام گردید. بـا توجّـه بـه اینکـه براسـاس نتایج اولیه ۱۵ درصد از پاسخ‌گویان دارای امنیت غذایی بوده‌اند، بنـابراین مقـدار p در فرمـول کوکران برابر ۰/۱۵ و مقدار q برابر ۰/۸۵ محاسبه گردید و به‌این‌ترتیـب حجـم نمونـه، معـادل ۱۸۵ نفر برآورد گردید و به‌علت مخدوش‌بودن ۵ پرسش‌نامه، اطلاعات ۱۸۰ پرسش‌نامه مـورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفـت. ابـزار گـردآوری داده‌هـای پـژوهش ترکیبـی از پرسـش‌نامـه‌هـای استاندارد و محقّق‌ساخته است. به‌این‌صـورت کـه بـرای بررسـی وضـعیت امنیـت غـذایی در

محدودهٔ موردمطالعه، از پرسش‌نامهٔ ۱۸ گویه‌ای استاندارد وزارت کشاورزی آمریکا(نرد، کلمن جنسن، آندروز، و کالرسون، ۲۰۱۰، ص. ۳) استفاده شده است. این پرسش‌نامه توانایی اندازه‌گیری شدت ناامنی غذایی و گرسنگی خانوار را داشته و جامعهٔ موردبررسی را در چهار گروه دارای امنیت غذایی[1]، دارای ناامنی غذایی بدون گرسنگی[2]، دارای ناامنی غذایی با گرسنگی متوسّط[3] و دارای ناامنی غذایی با گرسنگی شدید[4] گروه‌بندی می‌نماید(جدول ۱). این پرسش‌نامه دارای ۲ بخش است: بخش اول برای همهٔ خانوارها و بخش دوم برای خانوارهای دارای فرزند زیر ۱۸ سال تکمیل می‌شود. امتیازدهی به این پرسش‌نامه به این شرح است: به گزینه‌های «اغلب اوقات درست»، «بعضی اوقات درست»، «تقریباً هر ماه»، «برخی ماه‌ها» و «بله» امتیاز مثبت(نمرهٔ ۱) و به پاسخ‌های «درست نیست»، «تنها ۱ یا ۲ ماه» و «خیر» امتیاز منفی(نمرهٔ صفر) تعلق می‌گیرد. پرسش‌نامهٔ محقّق‌ساختهٔ پژوهش، مربوط به متغیّرهای مستقلی است که در سه گروه اصلی محیطی، اقتصادی ـ اجتماعی و نهادی دسته‌بندی شده‌اند(جدول ۲).

جدول ۱ـ وضعیت امنیت غذایی خانوار

مآخذ: بایکل، نرد، پرایس، همیلتن و کوک[5]، ۲۰۰۰، ص. ٤؛ رامش، درستی مطلق، و عبداللهی، ۱۳۸۸، ص. ٥٤

وضعیت امنیت غذایی	کد	تعداد پاسخ مثبت	
		خانوار دارای فرزند زیر ۱۸ سال (امتیاز کل: ۱۸)	خانوار فاقد فرزند زیر ۱۸ سال (امتیاز کل: ۱۰)
امنیت غذایی	۰	۰–۲	۰–۲
ناامنی غذایی بدون گرسنگی	۱	۳–۷	۳–۵
ناامنی غذایی با گرسنگی متوسّط	۲	۸–۱۲	٦–۸
ناامنی غذایی با گرسنگی شدید	۳	۱۳–۱۸	۹–۱۰

۱. خانوارهایی که شواهد بسیار کمی از ناامنی غذایی را نشان می‌دهند و یا در طول سال، ناامنی غذایی را تجربه نکرده‌اند.

۲. خانوارهایی که دلواپس ناکافی‌بودن غذای خانوار بوده و از طریق پایین‌آوردن کیفیت غذا و یا کم‌کردن میزان غذای مصرفی، نسبت به مدیریت وضعیت موجود اقدام می‌نمایند.

۳. خانوارهایی که میزان غذای اعضای بزرگ‌سال را کاهش می‌دهند، به‌طوری‌که بزرگ‌سالان گرسنگی را بارها تجربه می‌کنند.

٤. خانوارهایی که علاه بر کاهش میزان غذای اعضای بزرگ‌سال، جیرهٔ غذایی کودکان را نیز کاهش می‌دهند، به‌طوری‌که کودکان نیز تجربه‌های دردناک و فراوانی از گرسنگی دارند.

5. Bickel, Nord, Price, Hamilton & Cook

روایی صوری ابزار پژوهش، توسّط پنل متخصّصان امنیت غذایی و اعضـای هیئـت علمـی گروه برنامه‌ریزی روستایی و تغذیهٔ دانشگاه‌های اصفهان و رازی کرمانشاه بررسی شـد و پـس از اعمال اصلاحات لازم، موردتأیید قرار گرفت. پایایی ابزار تحقیق نیز از طریـق یـک مطالعـهٔ راهنما با تعداد ۳۰ پرسش‌نامـه در روسـتای بیاشـوش(خارج از محـدودهٔ موردمطالعـه) مـورد سنجش قرار گرفت. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه‌شده برای بخش مختلف پرسش‌نامه، بـالاتر از ۰/۷ محاسبه گردید که نشان‌دهندهٔ پایابودن ابزار مورداستفاده بـود. همچنـین جهـت توزیـع پرسش‌نامه‌ها از روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای با انتساب متناسب استفاده شد. به‌ایـن‌صـورت که دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان روانسر، طبقات اصلی را تشـکیل داده و بـا توجّـه بـه تعداد سرپرستان خانوار در هر دهستان، تعدادی پرسش‌نامه به هر دهستان اختصاص یافت. در ادامه در بین روستاهای هر طبقه، با توجّه به بنیـان‌هـای جغرافیایی(جمعیـت، فعّالیـت، فاصـله و...)، تعدادی روستا(۱۹ روستا) انتخاب و در هر روستا پرسش‌نامه‌ها بـه‌صـورت تصـادفی در بین سرپرستان خانوار توزیع گردید(جدول ۳). لازم به ذکر است در پـژوهش حاضـر، جهـت تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده شد.

جدول ۲ـ معرّفی شاخص‌ها و متغیّرهای مستقل تحقیق

مآخذ: صفرپور و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۱۹٦؛ حسینی، پاکروان، و اتقایی، ۱۳۹۲، ص. ٥٤١؛ سعدی و مؤدّب، ۱۳۹۲، ص. ٤٢٤؛ اصغریان دستنایی، کرمی، و کشاورز، ۱۳۹۲، ص. ۱۰٦؛ سواری، شعبانعلی فمی، و دانشـور عـامری، ۱۳۹۳، ص. ۳۲۹؛ کـوهن، ۲۰۰۲، ص. ۳؛ نُرد، کلمن جنسن، آندروز، و کالرسون، ۲۰۱۰، ص. ۱۵؛ بشـیر، اسـکایلیزی، و پانـدیت، ۲۰۱۲، ص. ٤٣؛ بـدک، ۲۰۱۲، ص. ۲۵؛ سایوم، ۲۰۱۳، ص. ٣٤؛ آمانکواه، ۲۰۱۳، ص. ۱۸؛ گالیه، مولمـا، بنـارد، اونـزر، و کلورسـون، ۲۰۱۵، ص. ۱۱ و نگارندگان، ۱۳۹۵

ابعاد تأثیرگذاری	شاخص‌های مربوطه	شرح شاخص
محیطی ـ کالبدی	خشکسالی و کم‌آبی	ترکیبی از متغیّرهای میزان کاهش یا خشک‌شدن چشمه‌ها، رودخانه‌ها و چاه‌ها، کاهش محصولات به‌علت کم‌آبی و خشکسالی، میزان کاهش دسترسی به آب مصرفی نسبت به گذشته، تغییر محصول به‌علت کم‌آبی
	کیفیت زمین	ترکیبی از متغیّرهای رضایت از کیفیت خاک، بافت، حاصلخیزی، رضایت، دسترسی به زمین‌های زراعی
	امکانات و تسهیلات	متشکل از متغیّرهای دسترسی به بانک، تلفن، پست‌بانک، اینترنت، پمپ بنزین، گاز و آب لوله‌کشی، رضایت از کیفیت مدارس، خانهٔ بهداشت، کوچه و معابر، جاده

ادامهٔ جدول ۲

ابعاد تأثیرگذاری	شاخص‌های مربوطه	شرح شاخص
	فاصله	ترکیبی از متغیّرهای فاصله تا جادهٔ اصلی، شهر، مغازه، بازار و فروشگاه‌ها
اقتصادی ـ اجتماعی	تکنولوژی کشاورزی	متشکّل از متغیّرهای استفاده از روش‌های نوین آبیاری، استفاده از کودپاش، بذرپاش، دیسک، کمباین
	دسترسی به اعتبارات	ترکیبی از متغیّرهای استفاده از وام‌های بانکی، میزان رضایت از بهره‌های بانکی و شرایط بازپرداخت، وثیقه و ضامن بانکی، موجودیت و استفاده از صندوق‌های قرض‌الحسنه
	پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی	متشکّل از متغیّرهای وضعیت تحصیلی، درآمد و وضعیت شغلی
	مالکیت منابع سرمایه‌ای	ترکیبی از مالکیت متغیّرهای ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی، ماشین شخصی، مسکن، دام و زمین زراعی
	پیشامدهای اقتضائی	ترکیبی از متغیّرهای فوت همسر سرپرست خانوار، فوت یکی از اعضای خانوار، بیماری سرپرست یا یکی از اعضای خانوار، ازدواج و طلاق
	سرمایهٔ اجتماعی	ترکیبی از متغیّرهای اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی در سطوح خانواده، اقوام و بستگان
	عوامل دموگرافیک	ترکیبی از متغیّرهای سن و بعد خانوار
عوامل نهادی	سیاست‌های کشاورزی	ترکیبی از متغیّرهای در دسترس بودن و استفاده از توصیه‌های مروجان کشاورزی، برگزاری دوره‌های آموزشی، ارائهٔ برنامه‌های زمان‌بندی‌شده جهت فعّالیت‌های زراعی
	سیاست‌های حمایتی	ترکیبی از متغیّرهای بیمه‌بودن محصولات زراعی و دامی، تضمین قیمت محصولات زراعی و دامی، فراهم‌کردن بازار فروش مناسب برای تولیدات، میزان دادن یارانه در مراحل مختلف تولیدات کشاورزی
	عوامل مدیریتی	متشکّل از متغیّرهای رضایت از عملکرد مدیران روستایی (شورا و دهیار) و متولّیان امور روستایی در سازمان‌های جهاد کشاورزی، بخشداری، بنیاد مسکن، منابع طبیعی
	نهاد حمایتی	متشکّل از حمایت نهادهای حمیتی، ازجمله کمیتهٔ امداد امام‌خمینی(ره)، بنیاد شهید و امور ایثارگران، طرح شهید رجایی، سازمان تأمین اجتماعی و بهزیستی

جدول ۳ـ نحوهٔ توزیع پرسش‌نامه‌ها در محدودهٔ موردمطالعه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

طبقه	تعداد روستا	تعداد خانوار	تعداد پرسش‌نامهٔ اختصاص‌یافته	روستای نمونه
بدر	۲۱	۸٤٤	٤۷	٥
حسن‌آباد	۲٦	۱۰۱۷	٥۷	٦
دولت‌آباد	۲۱	٦٥۱	۳٦	٤
زالوآب	۱۸	۷۲٦	٤۰	٤
مجموع	۸٦	۲۳۳۸	۱۸۰	۱۹

۳. ۲. منطقهٔ موردمطالعه

براساس نتایج آخرین سرشماری نفوس و مسکن، ۳۲۳۸ خانوار از ساکنان بخش مرکزی شهرستان روانسر، در بخش کشاورزی و زیربخش‌های آن مشغول به فعّالیت هستند. از مهم‌ترین محصولات کشاورزی بخش مذکور می‌توان به تولید ذرت، گندم، نخود، صیفی‌جات، فراورده‌های گوشتی و لبنی و... اشاره کرد. مساحت بخش مرکزی شهرستان روانسر، ۸٦۵ کیلومترمربع بوده و کشاورزان این بخش حدود ٤۸۰۰۰ هکتار اراضی قابل‌کشت را در اختیار دارند(بخشداری شهرستان روانسر، ۱۳۹۵). ازاین‌رو تراکم نسبی و زیستی برای روستاییان بخش مرکزی شهرستان روانسر، به‌ترتیب حدود ۱٤ نفر در هر کیلومترمربع و حدود ۰/۲۵ نفر در هکتار می‌باشد.

٤. مبانی نظری تحقیق

منشأ فکری بحث امنیت غذایی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های امنیت ملی، به بحران غذا در اوایل دهۀ ۱۹۷۰ در جهان برمی‌گردد. چند سال بعد از آن تعریفی پذیرفته‌شده از امنیت غذایی از طرف بانک جهانی مطرح شد که عبارت است از: «دسترسی همۀ مردم به غذای کافی در تمام اوقات به‌منظور زندگی سالم و فعال». در سال ۱۹۸۳، فائو مفهوم گسترده‌تری از امنیت غذایی با این مضمون ارائه کرد که: «تمام افراد در همۀ زمان‌ها(همیشه) به مواد غذایی ضروری، دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند». این تعریف متضمّن سه مؤلفّۀ اساسی[۱] برای مفهوم امنیت غذایی است. در سال ۱۹۹٦، یک تعریف جامع از امنیت غذایی توسّط اجلاس جهانی غذا ارائه شده است. با این مفهوم که: «زمانی که همۀ مردم همیشه به‌لحاظ اقتصادی، دسترسی فیزیکی و اجتماعی به غذای کافی، سالم و مغذّی برای برآورده‌کردن نیازهای غذایی، جهت یک زندگی فعال و سالم داشته باشند»(شرکت بین‌المللی کیمیتریکا با مسئولیت محدود،[۲] ۲۰۰۹، ص. ۱۱). در این تعریف، عنصر استفاده به تعریف امنیت غذایی فائو در سال ۱۹۸۳ اضافه شده است. درواقع درحال‌حاضر چهار عنصر اصلی امنیت غذایی عبارت‌اند از: موجودیت، دسترسی، استفاده و پایداری (پایداری سه بُعد قبلی در طول

۱. موجودیت مواد غذایی، ثبات و پایداری در عرضۀ مواد غذایی و دسترسی به مواد غذایی

2. Kimetrica International Limited

زمان)(دیاگن، ۲۰۱۳، ص. ۱۸). باوجوداین، به‌دلیل اینکه امنیت غذایی یک مفهوم پیچیده و چندبُعدی است، اندازه‌گیری و سنجش آن یک چالش مداوم برای همهٔ محقّقان و پژوهشگران است. اما روش دقیق سنجش امنیت غذایی شاخص‌هایی از مؤلّفه‌های دسترسی خانوار به ناامنی غذایی را شامل می‌شود(کواتس، اسویندال، و بیلنسکی[1]، ۲۰۰۷، ص. ۱). دسترسی به مواد غذایی به راهی که افراد مختلف به مواد غذایی دسترسی پیدا کنند، مربوط می‌شود. افراد معمولاً از طریق ترکیب روش‌های مختلف به مواد غذایی موردنیاز دسترسی پیدا می‌کنند. این موارد شامل تولیدات خانگی[2]، خرید، مبادله، قرض‌گرفتن(وام‌گرفتن)، شراکت[3]، هدیه از طرف بستگان[4]، و یا مقررات(احکام) به‌وسیلهٔ سیستم‌های رفاهی و یا کمک‌های غذایی است. دسترسی به مواد غذایی زمانی تضمین شده است که همهٔ افراد جامعه توان مالی کافی یا دیگر منابع را برای به‌دست‌آوردن نیازهای غذایی برای یک رژیم غذایی مغذی داشته باشند و به درآمد خانواده و چگونگی توزیع درآمد در بین اعضای خانواده، بازارها و قیمت مواد غذایی بستگی دارد. دسترسی به مواد غذایی می‌تواند به‌وسیلهٔ بیکاری، ناامنی فیزیکی(در زمان درگیری‌ها و نزاع‌ها)، ازدست‌دادن گزینه‌های مقابله با دشواری‌ها(به‌عنوان مثال بسته‌شدن مرزها برای جلوگیری از کارهای فصلی) و همچنین فروپاشی نهادهای حمایتی که از افراد کم‌درآمد حمایت می‌کنند، تحت تأثیر منفی قرار گیرد(شرکت بین‌المللی کیمیتریکا با مسئولیت محدود، ۲۰۰۹، ص. ۱۲). این شاخص بیشتر در سطوح جامعه و خانوار مطرح است و بیشتر جنبهٔ مالی و اقتصادی دارد؛ یعنی به سطح معیشت و درآمد خانوار مربوط است. برای سنجش و اندازه‌گیری وضعیت دسترسی به امنیت غذایی، یک روش مستقیم و استاندارد جهانی استفاده از پرسش‌نامهٔ ۱۸ گویه‌ای امنیت غذایی خانوار[5] است که مجموعهٔ خاصی از ویژگی‌ها، تجربیات و الگوهای رفتاری را می‌سنجد(رامش، درستی مطلق، و عبداللهی، ۱۳۸۸، ص. ٥٤). دسترسی به امنیت غذایی به عوامل متعددی، ازجمله: وضعیت اجتماعی و اقتصادی، جنسیت و ظرفیت نهادهای محلی و... وابسته است. باوجوداین، از نظر محقّقین و صاحب‌نظران، تأمین امنیت غذایی بدون توجّه به سطح خانوار عملی نیست و درحقیقت عرضه و تقاضا در سطح

1. Coates, Swindale & Bilinsky
2. home production
3. sharing
4. gifts from relatives
5. United States Department of Agriculture(USDA)

خانوار، مبنای نظری و عملی تأمین امنیت غذایی می‌باشد(مهرآبادی بشرآبادی و اوحدی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۲). امنیت غذایی خانوار به توانایی به‌دست‌آوردن مواد غذایی در خانواده مربوط می‌شود و به عوامل اساسی اجتماعی، اقتصادی و نهادی(سازمانی) درون جامعه که کمّیت و کیفیت دسترسی به مواد غذایی، توانایی خرید و قیمت مواد غذایی را تحت تأثیر قرار می‌دهند، وابسته است(کوهن[1]، ۲۰۰۲، ص. ۳). در سطح خانوار، مهم‌ترین تعیین‌کنندهٔ امنیت غذایی، توانایی خانوار در تأمین کالاهای ضروری است. دراین‌میان برنامه‌های یارانهٔ غذایی، بهبود امنیت غذایی خانوار را به‌عنوان یکی از اهداف خود دنبال می‌کند(جعفری ثانی و بخشوده، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۵). تأمین امنیت غذایی خانوارها به‌لحاظ ابعاد بهداشتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی حائز اهمیت می‌باشد و ازجمله هدف‌های برنامه‌های توسعهٔ پایدار کشور است. بنابراین برآورد سطح امنیت غذایی خانوارها اهمیت خاصی دارد. امنیت غذایی نخستین اصل برای حفظ سلامت افراد جامعه می‌باشد تا افراد بتوانند نقش کلیدی خود را به‌عنوان عنصر اصلی توسعهٔ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایفا کنند و به همین دلیل، بیشتر کشورهای جهان اهمیت ویژه‌ای برای ایجاد و حفظ و پایداری امنیت غذایی قائل هستند و نبود آن را تهدیدی جدی علیه توسعهٔ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تلقی می‌کنند(صفرخانلو و محمّدی‌نژاد، ۱۳۹۰، ص. ۵۶).

۵. یافته‌های تحقیق

۱,۵. توصیف وضعیت متغیّرهای مستقل پژوهش

بررسی وضعیت سنی پاسخ‌گویان نشان داد میانگین سنی ۴۸/۸ سال بوده که دراین‌میان جوان‌ترین و مسن‌ترین پاسخ‌گو، به‌ترتیب ۲۳ سال و ۸۱ سال سن داشته‌اند. بررسی وضعیت افراد ساکن در هر خانوار نشان داد بُعد خانوار ۴/۴۶ بوده و کمترین و بیشترین تعداد افراد ساکن در خانوار، به‌ترتیب ۱ نفر و ۹ نفر بوده است. بررسی وضعیت متغیّرهای فاصله(فاصله تا شهر، جاده اصلی، بازار، مغازه و فروشگاه)، اراضی تحت مالکیت و درآمد ماهیانه نشان داد به‌ترتیب میانگین ۴/۵ کیلومتر، ۶/۵۸ هکتار و ۶۰۷ هزار تومان بوده است. بررسی وضعیت سواد کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر نشان داد حدود ۲۶ درصد بی‌سواد، ۱۸ درصد

1. Cohen

دارای سواد خواندن و نوشتن، ۳۱ درصد ابتدایی تا سیکل، ۱۷ درصد دارای تحصیلات متوسّطه و ۸ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی بوده‌اند. همچنین نتایج نشان داد حدود ٦۰ درصد دارای دام، ۵۰ درصد دارای ماشین شخصی، ٢٦ درصد تحت پوشش نهادهای حمایتی، ۲۸ درصد دارای دسترسی به اینترنت و ۲۷ درصد دارای ادوات کشاورزی بوده‌اند. در ارتباط با شاخص پیشامدهای اقتضائی نتایج نشان داد ۳۲ درصد افراد یا خود بیمار بوده‌اند و یا یکی از اعضای خانوارشان بیمار است، ۱۸ درصد اعلام کرده‌اند یکی از اعضای خانوارشان فوت شده، ۷ درصد همسر فوت شده و ٦٥ درصد اعلام کرده‌اند که در بین اعضای خانوار آنها، ازدواج و یا طلاق صورت گرفته است. همچنین وضعیت پاسخ‌گویان به‌لحاظ دیگر متغیّرهای مستقل پژوهش در جدول(٤)، نشان داده شده است. نتایج نشان می‌دهد در بین متغیّرهای موردبررسی، سه متغیّر خشکسالی و کم‌آبی، کیفیت زمین و پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی به‌ترتیب با میانگین ٣/٣٦، ٣/٠٨ و ٢/٩٣، دارای بیشترین میانگین و متغیّرهای سیاست‌های کشاورزی، عوامل مدیریتی و امکانات و تسهیلات به‌ترتیب با میانگین ١/٧٨، ١/٨ و ٢/٤١، کمترین میزان میانگین را داشته‌اند.

جدول ٤ـ توصیف متغیّرهای مستقل پژوهش

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

متغیّر	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	متغیّر	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
سرمایهٔ اجتماعی	٢/٥٥	٠/٦٤٥	٠/٢٥٢	تکنولوژی کشاورزی	٢/٧٥	٠/٦٩٨	٠/٢٥٣
امکانات و تسهیلات	٢/٤١	٠/٧٦٥	٠/٣١٧	سیاست‌های کشاورزی	١/٧٨	٠/٥٢٢	٠/٢٩٣
دسترسی به اعتبارات	٢/٤٩	٠/٩٦٤	٠/٣٨٧	کیفیت زمین	٣/٠٨	٠/٨٢٣	٠/٢٦٧
عوامل مدیریتی	١/٨	٠/٥٧٨	٠/٣٢١	سیاست‌های حمایتی	٢/٨٩	٠/٩٠٢	٠/٣١٢
خشکسالی و کم‌آبی	٣/٣٦	٠/٩١١	٠/٢٧١	پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی	٢/٩٣	٠/٨٣١	٠/٢٨٣

۵. ۲. بررسی وضعیت امنیت غذایی در بین کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر

نتایج بررسی وضعیت امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر نشان می‌دهد (جدول ۵)، ۲۱/۱ درصد کشاورزان در وضعیت امنیت غذایی، ٣٤/٤ درصد در

وضعیت ناامنی غذایی بدون گرسنگی، ۳۲/۲ درصد در وضعیت ناامنی غذایی با گرسنگی متوسّط و ۱۲/۲ درصد در وضعیت ناامنی غذایی با گرسنگی شدید قرار گرفته‌اند. بنابراین می‌توان اذعان کرد که کشاورزان محدودهٔ موردمطالعه، به‌لحاظ امنیت غذایی در وضعیت نامساعدی هستند.

جدول ۵ـ بررسی وضعیت امنیت غذایی در بین روستاییان شهرستان روانسر

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

طبقات امنیت غذایی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
امنیت غذایی	۳۸	۲۱/۱	۲۱/۱
ناامنی غذایی بدون گرسنگی	٦۲	۳٤/٤	٥٥/٦
ناامنی غذایی با گرسنگی متوسّط	٥۸	۳۲/۲	۸۷/۸
ناامنی غذایی با گرسنگی شدید	۲۲	۱۲/۲	۱۰۰
مجموع	۱۸۰	۱۰۰	–

٥. ۳. بررسی تفاوت بین دهستان‌های محدودهٔ مطالعاتی به‌لحاظ امنیت غذایی

پس از روشن‌شدن وضعیت امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر، محقّقان جهت بررسی تفاوت مکانی روستاهای محدودهٔ موردبررسی به‌لحاظ امنیت غذایی، از تحلیل واریانس استفاده کرده‌اند. با توجّه به اینکه سطح معنی‌داری تفاوت بین دهستان‌های موردمطالعه به‌لحاظ امنیت غذایی کمتر از ۰/۰٥ بوده (جدول ٦)است. بنابراین با توجّه به آن، فرضیهٔ محقّق(H_1) اختلاف میانگین امنیت غذایی در بین دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان روانسر رد شده و فرضیهٔ مخالف(H_0) که نشان‌دهندهٔ عدم تفاوت بین دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان روانسر به‌لحاظ امنیت غذایی است، پذیرفته می‌شود.

جدول ٦ـ مقادیر محاسبه‌شده با استفاده از تحلیل واریانس برای متغیّر امنیت غذایی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شاخص‌ها	واریانس	مجموع مربعات	df	میانگین مربعات	F	sig
امنیت غذایی	بین گروهی	٦۷/۰۷۸	۳	۲۲/۳٥۹	۱/۳۰۸	۰/۲۷٥
	درون‌گروهی	۳۰۰۹/۱۲۲	۱۷٦	۱۷/۰۹۷		
	مجموع	۳۰۷٦/۲۰۰	۱۷۹	–		

۵. ٤. بررسی رابطهٔ امنیت غذایی با متغیّرهای مستقل پژوهش

پس از مشخّص‌شدن عدم تفاوت مکانی دهستان‌های بررسی‌شده به‌لحاظ امنیت غذایی، جهت ارتقای سطح امنیت غذایی کشاورزان موردبررسی، مهم‌ترین کار شناسایی عوامل مرتبط با امنیت غذایی در بین کشاورزان محدودهٔ موردمطالعه است. نتایج بررسی رابطهٔ متغیّرهای مستقل با متغیّر وابستهٔ پژوهش(امنیت غذایی) نشان می‌دهد(جدول ۷)، در بین ۱۸ متغیّر موردبررسی، به‌غیر از متغیّرهای دسترسی به اینترنت، بیمه، نهاد حمایتی، سن، عوامل مدیریتی، سیاست‌های کشاورزی و فاصله که رابطهٔ معناداری را با امنیت غذایی نداشته‌اند، ۱۱ متغیّر دیگر دارای رابطهٔ معناداری با متغیّر وابستهٔ پژوهش بوده‌اند. بررسی ضریب همبستگی متغیّرهای دارای رابطه با امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر، نشان می‌دهد ۷ متغیّر سرمایهٔ اجتماعی، دسترسی به امکانات، دسترسی به اعتبارات، تکنولوژی کشاورزی، کیفیت زمین، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی و مالکیت منابع سرمایه‌ای، دارای رابطهٔ مثبت و معنی‌داری با امنیت غذایی کشاورزان موردمطالعه بوده‌اند و متغیّرهای بُعد خانوار، خشکسالی و کم‌آبی، سیاست‌های حمایتی و پیشامدهای اقتضایی دارای رابطهٔ معنی‌دار و منفی با امنیت غذایی بوده‌اند. به‌این‌صورت که با افزایش میزان ٤ متغیّر مذکور، امنیت غذایی در محدودهٔ موردمطالعه کاهش می‌یابد و برعکس. اعمال سیاست‌های حمایتی مقطعی و با کیفیت پایین که به‌صورت عینی در مواردی، مانند عدم خرید تضمینی محصولات، بیمه‌نکردن کشاورزان، عدم توجّه به بازار فروش تولیدات کشاورزان، می‌توانند از علل اصلی منفی‌شدن میزان همبستگی سیاست‌های حمایتی با امنیت غذایی در محدودهٔ مطالعاتی باشند.

جدول ۷ـ بررسی همبستگی بین متغیرهای مستقل با امنیت غذایی در محدودهٔ مطالعاتی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

** سطح معنی‌داری ۹۹ درصد، * سطح معنی‌داری ۹۵ درصد

مؤلفه‌ها	ضریب همبستگی اسپیرمن	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی‌داری
دسترسی به اینترنت	۰/۰۱۸	–	۰/۸۱۵
بیمه	۰/۰۸۲	–	۰/۲۷۳
نهاد حمایتی	۰/۰۱۲	–	۰/۸۷۵
سن	–	۰/۱۰۵	۰/۱٦۰
بُعد خانوار	–	-۰/٥٤۹**	۰/۰۰۰
سرمایهٔ اجتماعی	–	۰/۲۷۸*	۰/۰۳۰

ادامهٔ جدول ۷

مؤلّفه‌ها	ضریب همبستگی اسپیرمن	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معنی‌داری
دسترسی به امکانات	–	**٠/٤٧٠	٠/٠٠٠
دسترسی به اعتبارات	–	**٠/٦٥٤	٠/٠٠٠
عوامل مدیریتی	–	٠/٠٧٢	٠/٣٣٦
خشکسالی و کم‌آبی	–	*٠/٣٠٦–	٠/٠٠٠
تکنولوژی کشاورزی	–	**٠/٤٥٨	٠/٠٠٠
سیاست‌های کشاورزی	–	٠/٠٥١	٠/٤٩٦
کیفیت زمین	–	**٠/٦٩٣	٠/٠٠٠
سیاست‌های حمایتی	–	*٠/٤٢٤–	٠/٠٠٢
پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی	–	**٠/٥٨٩	٠/٠٠٠
مالکیت منابع سرمایه‌ای	–	**٠/٦٠٣	٠/٠٠٠
پیشامدهای اقتضایی	–	**٠/٤٧٨–	٠/٠٠٠
فاصله	–	٠/٠٥٧	٠/٤٥٠

۵. ۵. بررسی میزان تبیین امنیت غذایی کشاورزان محدودهٔ مطالعاتی

پس از بررسی رابطهٔ متغیّرهای مستقل پژوهش با امنیت غذایی کشاورزان محدودهٔ موردمطالعه، محقّقان با استفاده از رگرسیون چندمتغیّره(با استفاده از روش همزمان[1])، اقدام به پیش‌بینی و تبیین امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر کرده‌اند. برای این منظور، ۱۱ متغیّر دارای رابطهٔ معنی‌دار با امنیت غذایی، وارد مدل شده‌اند. میزان ضریب همبستگی چندگانه (R) مدل برآوردشده ٠/٨٦٨ بوده و نشان‌دهندهٔ همبستگی قوی بین متغیّرهای مستقل و وابستهٔ پژوهش است. همچنین نتایج با توجّه به ضریب تعیین حاصل‌شده[2] نشان می‌دهد مدل مذکور توانسته است ٧٥/٤ درصد از واریانس امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر را تبیین کند. برای بررسی معناداری مدل برآوردشده، از نتایج تحلیل واریانس استفاده گردید. نتایج نشان داد مقدار F حاصل‌شده (٤٦/٧٦٤) در سطح خطای کوچک‌تر از ٠/٠١ معنی‌دار است. نتایج مربوط به ضرایب تأثیر رگرسیونی متغیّرهای مستقل پژوهش بر امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر نشان می‌دهد(جدول ۸) در بین ۱۱ متغیّر واردشده در مدل، اثر ٦ متغیّر معنی‌دار بوده است؛ به این معنی که ٦ متغیّر

1. Enter Method
2. R - Square

بُعد خانوار، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، کیفیت زمین، مالکیت منابع سرمایه‌ای، پیشامدهای اقتضایی و دسترسی به اعتبارات در تبیین واریانس امنیت غذایی کشاورزان محدودهٔ موردمطالعه مؤثّر بوده‌اند. با توجّه به نتایج جدول(۱۰) معادلهٔ خطّی حاصل از تحلیل رگرسیون به‌صورت زیر می‌باشد:

$$Y = ۰/۷۲۱ - ۰/۱۴۳x_1 + ۰/۱۵۲x_2 + ۰/۳۳۰x_3 + ۰/۱۸۰x_4 - ۰/۱۳۵x_5 + ۰/۳۲۷x_6$$

به‌ترتیب: Y= امنیت غذایی، x_1 = بُعد خانوار، x_2 = پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، x_3 = کیفیت زمین، x_4 = مالکیت منابع سرمایه‌ای، x_5 = پیشامدهای اقتضایی، x_6 = دسترسی به اعتبارات.

ضرایب رگرسیونی استانداردشده[1] ، متغیّرهای دارای اثر معنی‌دار بر امنیت غذایی کشاورزان موردمطالعه نشان می‌دهد اثر دو متغیّر بُعد خانوار و پیشامدهای اقتضایی، دارای تأثیر منفی بر امنیت غذایی پاسخ‌گویان بوده‌اند. به‌طورکلی، قضاوت درمورد سهم هریک از متغیّرهای پژوهش در تبیین تغییرات امنیت غذایی بخش مرکزی شهرستان روانسر را باید به ضرایب رگرسیونی استانداردشده واگذار کرد؛ زیرا هرچه مقدار ضریب بتای یک متغیّر بیشتر باشد، نقش آن در پیش‌بینی تغییرات متغیّر وابسته بیشتر است. بنابراین متغیّرهای اثرگذار بر امنیت غذایی کشاورزان موردمطالعه به‌ترتیب میزان ضرایب رگرسیونی استاندارشده، عبارت‌اند از: کیفیت زمین(۰/۳۳۰)، دسترسی به اعتبارات(۰/۳۲۷)، مالکیت منابع سرمایه‌ای(۰/۱۸۰)، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی(۰/۱۵۲)، بُعد خانوار(۰/۱۴۳-) و پیشامدهای اقتضایی(۰/۱۳۵-). در تفسیر نتایج حاصل‌شده براساس ضرایب رگرسیونی استانداردشده برای اثرگذارترین متغیّر بر امنیت غذایی کشاورزان موردمطالعه(متغیّر کیفیت زمین) می‌توان چنین عنوان کرد که تغییر یک انحراف استاندارد در متغیّر کیفیت زمین، باعث تغییر ۰/۳۳۰ انحراف استاندارد در امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر می‌شود.

1. Beta

جدول ۸ـ نتایج تحلیل رگرسیون در ارتباط با عوامل مؤثّر بر امنیت غذایی کشاورزان موردمطالعه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹٥

	ضرایب تأثیر رگرسیونی استانداردنشده[1]		ضرایب تأثیر رگرسیونی استانداردشده[2]	t	درصد معناداری
	B	خطای استاندارد	Beta		
(عدد ثابت)	۰/۷۷۲	۲/۰٤۲	–	۰/۳۷۸	۰/۷۰٦
بُعد خانوار	−۰/۳۷۷	۰/۱۱۷	−۰/۱٤۳	−۳/۲۲٥	۰/۰۰۲
پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی	۰/۹۷۹	۰/۲٦٦	۰/۱٥۲	۳/٦۸۱	۰/۰۰۰
تکنولوژی کشاورزی	−۰/۲۷٤	۰/۳۰۲	−۰/۰٤٦	−۰/۹۰۷	۰/۳٦٦
کیفیت زمین	۱/٦٦۳	۰/۳۰۰	۰/۳۳۰	٥/٥٤۳	۰/۰۰۰
سرمایهٔ اجتماعی	۰/۲٤٥	۰/۲۷٥	۰/۰٤۹	۰/۸۸۹	۰/۳۷٥
مالکیت منابع سرمایه‌ای	۰/٦۰۸	۰/۱۷۰	۰/۱۸۰	۳/٥۷٦	۰/۰۰۰
پیشامدهای اقتضایی	−۰/٤٦٤	۰/۱٦٦	−۰/۱۳٥	−۲/۷۹۱	۰/۰۰٦
دسترسی به امکانات	−۰/۰٦۱	۰/۲۹۲	−۰/۰۱۱	−۰/۲۰۹	۰/۸۳٤
دسترسی به اعتبارات	۱/٤۰٤	۰/۲٥٥	۰/۳۲۷	٥/٥۱٤	۰/۰۰۰
خشکسالی و کم‌آبی	۰/۰۲۷	۰/۲۷۷	۰/۰۰٦	۰/۰۹٦	۰/۹۲٤
سیاست‌های حمایتی	−۰/۳٥٤	۰/۲۰۲	−۰/۰۷۷	−۱/۷٥۱	۰/۰۸۲

٦. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج پژوهش نشان‌دهندهٔ وضعیت نامطلوب کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر به‌لحاظ امنیت غذایی است. به‌این‌صورت که حدود ۲۱ درصد افراد موردمطالعه در شرایط امنیت غذایی قرار گرفته‌اند و حدود ۷۹ درصد کشاورزان، در حال تجربه‌کردن درجات مختلف ناامنی غذایی هستند. نتیجهٔ به‌دست‌آمده با نتایج پژوهش‌های سعدی و مؤدّب(۱۳۹۲)، سواری، شعبانعلی فمی، و دانشورعامری(۱۳۹۳)، سایوم(۲۰۱۲)، صفرپور و همکاران(۱۳۹۲)، اصغریان دستنایی، کرمی، و کشاورز(۱۳۹۲)، که نشان‌دهندهٔ وضعیت نامساعد جوامع موردبررسی به‌لحاظ امنیت غذایی هستند، همسو است. با این تفاوت که شدت ناامنی غذایی در محدودهٔ موردمطالعه بیشتر از کلیهٔ موارد فوق است. همچنین نتایج حاصل‌شده با نتایج پژوهش‌های نُرد، کلمن جنسن، آندروز، و کالرسون(۲۰۱۰) و بشیر، اسکایلیزی، و

1. Unstandardized Coefficients
2. Standardized Coefficients

پاندیت(۲۰۱۲) که نشان‌دهندهٔ وضعیت مناسب امنیت غذایی در جوامع موردبررسی بوده‌اند، در تضاد قرار دارد. ضعف شرایط اقتصادی کشاورزان به‌ویژه درآمد ماهیانهٔ پایین و درمجموع شرایط مالی و بزرگ‌تر بودن بُعد خانوار در محدوده مورد مطالعه نسبت به بُعد خانوار در سطوح مختلف(بُعد خانوار در شهرستان روانسر، استان کرمانشاه و کشور به‌ترتیب ۳/۸۵، ۳/۸۸ و ۳/۳۷ نفر بوده است) که بار تکفل را افزایش می‌دهد را می‌توان از علل اصلی وضعیت نامساعد امنیت غذایی در محدودهٔ موردمطالعه ذکر کرد. همچنین بررسی تفاوت مکانی امنیت غذایی در بین دهستان‌های منطقهٔ موردمطالعه نشان داد که کشاورزان محدودهٔ موردمطالعه به‌لحاظ امنیت غذایی، به‌صورت یکدست در شرایط نامساعدی قرار دارند.

نتایج بررسی رابطهٔ امنیت غذایی با متغیّرهای مستقل پژوهش نشان داد متغیّرهای سرمایهٔ اجتماعی، دسترسی به امکانات، دسترسی به اعتبارات، عوامل مدیریتی، تکنولوژی کشاورزی، کیفیت زمین، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، مالکیت منابع سرمایه‌ای، بُعد خانوار، خشکسالی و کم‌آبی، سیاست‌های حمایتی و پیشامدهای اقتضایی، رابطه معنی‌داری را با متغیّر وابستهٔ پژوهش داشته‌اند. این یافته‌ها با نتایج پژوهش‌های صفرپور و همکاران(۱۳۹۲)، سعدی و مؤدب(۱۳۹۲)، اصغریان دستنایی، کرمی، و کشاورزی(۱۳۹۲)، سواری، شعبانعلی فمی، و دانشورعامری(۱۳۹۳)، نُرد، کلمن جنسن، آندروز، و کالرسون(۲۰۱۰)، بشیر، اسکایلیزی، و پاندیت(۲۰۱۲)، بدک(۲۰۱۲)، سایوم(۲۰۱۲)، گالیه، مولما، بنارد، اونزر، و کلورسون (۲۰۱۵) و آمانکواه(۲۰۱۳) که هریک در تحقیقات خود به‌نوعی به متغیّرهای فوق به‌عنوان عوامل مرتبط با امنیت غذایی اشاره کرده‌اند، همسو است. اما با توجّه به اینکه در نتایج پژوهش حاضر، متغیّرهای سن، نهاد حمایتی، بیمه، دسترسی به اینترنت، عوامل مدیریتی، سیاست‌های کشاورزی و فاصله با امنیت غذایی رابطهٔ معنی‌داری نداشته‌اند، بنابراین نتایج حاصل‌شده به‌نوعی با یافته‌های سعدی و مؤدب(۱۳۹۲) در ارتباط با متغیّر حمایت نهادها در تضاد و در ارتباط با متغیّر سن همسو است. همچنین نتیجهٔ پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش حسینی، پاکروان، و اتقایی(۱۳۹۲) که نشان‌دهندهٔ اثر مثبت سیاست‌های حمایتی دولت بر امنیت غذایی بوده است، در تضاد قرار دارد. لازم به ذکر است در بین ۱۱ متغیّر دارای ارتباط معنی‌دار با امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر، برخلاف ٤ متغیّر بُعد خانوار، خشکسالی و کم‌آبی، سیاست‌های حمایتی و پیشامدهای اقتضایی که دارای رابطهٔ منفی با متغیّر

وابستهٔ پژوهش بوده‌اند، دیگر متغیّرها رابطهٔ مثبتی را با امنیت غذایی داشته‌اند. بنابراین درراستای تقویت امنیت غذایی در محدودهٔ موردمطالعه، توجّه و تقویت مؤلّفه‌های سرمایهٔ اجتماعی، دسترسی به امکانات، دسترسی به اعتبارات، عوامل مدیریتی، تکنولوژی کشاورزی، کیفیت زمین، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، مالکیت منابع سرمایه‌ای از الزاماتی است که به طرق مختلف، ازجمله: تقویت حس انسجام، همکاری و مشارکت در بین کشاورزان، ایجاد، بهبود و توسعهٔ زیرساخت‌های موردنیاز روستاییان، ازجمله: جاده، مدارس، خانهٔ بهداشت، گازرسانی، تخصیص اعتبارات بانکی با بهره‌های پایین و تسهیل شرایط اخذ اعتبارات و همچنین، بازپرداخت آنها، بازنگری در نحوهٔ تعامل متولّیان امور روستایی با روستاییان، تسهیل شرایط استفاده از ادوات نوین کشاورزی، به‌ویژه توسّط جهاد کشاورزی، تشویق کشاورزان به استفاده از کودهای ارگانیک و نیز ترغیب آنها به رعایت اصول پایداری کشاورزی از طریق نظام ترویجی مؤثّر، تضمین خرید محصولات کشاورزان، برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی به مشارکت مؤثّر کشاورزان و... حاصل می‌شود. همچنین با توجّه به اینکه مؤلّفه‌های بُعد خانوار، خشکسالی و کم‌آبی، سیاست‌های حمایتی و پیشامدهای اقتضایی دارای رابطهٔ منفی با امنیت غذایی با کشاورزان محدودهٔ موردمطالعه بوده‌اند، آشنایی بیشتر روستاییان با اصول تنظیم خانواده، استفاده از روش‌های نوین آبیاری، به‌ویژه آبیاری بارانی و قطره‌ای، تجدیدنظر در سیاست‌های حمایتی از کشاورزان، به‌ویژه در زمینهٔ خرید محصولات کشاورزی به‌ویژه در اقلام گندم، ذرت، نخود، صیفی‌جات و تولیدات دامی، ترویج فرهنگ بیمه در بین روستاییان و... در کاهش اثرات متغیّرهای دارای رابطهٔ منفی با امنیت غذایی کشاورزان بی‌تأثیر نخواهد بود.

نتایج رگرسیون چندمتغیّره در ارتباط با عوامل تبیین‌کنندهٔ امنیت غذایی در بین کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر نشان داد به‌واسطهٔ اثرات ٦ متغیّر کیفیت زمین، دسترسی به اعتبارات، مالکیت منابع سرمایه‌ای، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، بُعد خانوار و پیشامدهای اقتضایی، ٧٥/٤ درصد از واریانس امنیت غذایی کشاورزان بخش مرکزی شهرستان روانسر تبیین شده است. از میان متغیّرهای مذکور، دو متغیّر بُعد خانوار و پیشامدهای اقتضائی، به‌ترتیب با ضرایب ۰/۱٤۳- و ۰/۱۳٥- دارای اثر منفی بر امنیت غذایی کشاورزان بوده‌اند. بنابراین جهت بهبود امنیت غذایی در محدودهٔ موردمطالعه، بهبود وضعیت مؤلّفه‌های کیفیت

زمین، دسترسی به اعتبارات، مالکیت منابع سرمایه‌ای، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، باید در اولویت برنامه‌ریزی‌های آتی قرار گیرند. همچنین با توجّه به تأثیر منفی دو متغیّر بُعد خانوار و پیشامدهای اقتضائی در امنیت غذایی خانوارها، با سیاست‌های کنترل و کاهش جمعیت و تقویت توان روستاییان در رویارویی با عوامل هزینه‌بر و پیشامدهای اقتضایی، ازجمله بیماری و طلاق، باید اثرات منفی این دو عامل را به حداقل ممکن کاهش داد.

کتابنامه

۱. اصغریان دستنایی، ا.؛ کرمی، ع.؛ و کشاورز، م. (۱۳۹۲). تعیین‌کننده‌های امنیت غذایی خانوارهای روستایی. *اقتصاد کشاورزی*، *۷* (۱)، ۸۷ـ ۱۰۹.

۲. جعفری ثانی، م؛ بخشوده، م. (۱۳۸۷). بررسی توزیع مکانی فقر و ناامنی غذایی خانوارهای شهری و روستایی به تفکیک استانی در ایران. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، *۱٦* (٦۱)، ۱۰۳ـ ۱۲۳.

۳. حسینی، س. ص.؛ پاکروان، م. ر.؛ و اتقایی، م. (۱۳۹۲). اثر حمایت از بخش کشاورزی بر امنیت غذایی در ایران. *تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، *٤٤*(٤)، ۵۳۳ـ ۵٤٤.

٤. رامش، ط.؛ درستی مطلق، ا.ر؛ و عبداللهی، م. (۱۳۸۸). شیوع ناامنی غذایی در خانوارهای شهر شیراز و ارتباط برخی عوامل اقتصادی ـ اجتماعی و جمعیتی با آن در سال ۱۳۸۷. *مجلّهٔ علوم تغذیه و صنایع غذایی ایران*، *٤*(٤)، ۵۳ـ ٦٤.

۵. سعدی، ح.ا.؛ مؤدب، ه. (۱۳۹۲). سنجش میزان امنیت غذایی زنان سرپرست خانوار و عوامل مؤثّر بر آن(مطالعهٔ موردی: شهرستان رزن). *نشریهٔ زن در توسعه و سیاست*، *۱۱*(۳)، ٤۱۱ـ ٤۲٦.

٦. سواری، م.؛ شعبانعلی فمی، ح.؛ و دانشور عامری، ژ. (۱۳۹۳). امنیت غذایی و عوامل مؤثّر بر آن در جامعهٔ روستایی شهرستان دیواندره. *پژوهش‌های روستایی*، *۵*(۲)، ۳۱۳ـ ۳۳۲.

۷. صفرپور، م.؛ درستی مطلق، ا.ر.؛ حسینی، س.م.؛ رنجبر، ف.؛ دانشی، م.؛ عزیزی، س.؛ و کاشانی، آ. (۱۳۹۲). شیوع و پیامدهای ناامنی غذایی و ارتباط آن با برخی عوامل اجتماعی ـ اقتصادی. *مجلّهٔ دانش و تندرستی*، *۸*(٤)، ۱۹۳ـ ۱۹۸.

۸. صفرخانلو، ا.؛ محمدی‌نژاد، ا. (۱۳۹۰). بررسی اثر ضایعات نان بر خط فقر و شاخص امنیت غذایی خانوارهای شهری و روستایی ایران طی سال‌های ۱۳۸٦ــ ۱۳۸۰. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، *۱۹*(۷۵)، ۵۳ـ ۷۷.

۹. مهرابی بشرآبادی، ح؛ و اوحدی، ع. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثّر بر امنیت غذایی در ایران. *اقتصاد کشاورزی*. ویژه‌نامه، ۱۱۱ـ ۱۲۱.

10. Amankwah, K. (2013). *Enhancing food security in Northern Ghana through smallholder small ruminant production and marketing* (Unpublished doctoral dissertation). Wageningen University, Ghana.
11. Anderman, T. L., Remans, R., Wood, S., DeRosa, K., & DeFries, R. (2014). Synergies and tradeoffs between cash crop production and food security: A case study in rural Ghana. *Food Security*, *6*(4), 541-554.
12. Bashir, M. K., Schilizzi, S., & Pandit, R. (2012). *The determinants of rural household food security in Punjab, Pakistan: An econometric analysis*. Retrieved from https://ideas.repec.org/p/ags/uwauwp/122526.html
13. Bedeke, S. B. (2012). Food insecurity and copping strategies: A perspective from Kersa district, East Hararghe Ethiopia. *Food Science and Quality Management*, *5*(3), 19-27.
14. Bickel, G., Nord, M., Price, C., Hamilton, W., & Cook, J. (2000). *Guide to measuring household food security.* Retrieved from https:// www.fns.usda.gov/ guide-measuring-household-food-security-revised-2000
15. Coates, J., Swindale, A., & Bilinsky, P. (2007). *Household Food Insecurity Access Scale (HFIAS) for measurement of food access: Indicator guide version* Retrieved from https:// www.fantaproject.org/ monitoring -and -evaluation/ household -food -insecurity- access -scale- hfias
16. Cohen, B. (2002). *Community food security assessment toolkit*. Retrieved from https://www.ers.usda.gov/publications/pub-details/?pubid=43179
17. Diagne, R. (2013). *Food security and agricultural liberalization* (Unpublished doctoral dissertation). University Nice Sophia Antipolis, France.
18. Food and Agriculture Organization (2010). *The state of food insecurity in the world: Addressing food insecurity in protracted crisis*. Retrieved from http://www.fao.org/docrep/013/i1683e/i1683e00.htm
19. Galie, A., Mulema, A., Benard, M. A. M., Onzere, S. N., & Colverson, K. E. (2015). Exploring gender perceptions of resource ownership and their implications for food security among rural livestock owners in Tanzania, Ethiopia, and Nicaragua. *Agriculture and Food Security*, *4*(3), 1-14.
20. Kimetrica International Limited (2009). *Food security guidelines*. Retrieved from http:// www.globalbioenergy.org/ uploads/ media/ 1209__ RSB_-_Food_security_guidelines.pdf
21. Msangi, J. P. (2014). *Food security among small-scale agricultural producers in southern Africa*. Switzerland: Springer Publishing.
22. Nord, M., Coleman-Jensen, A., Andrews, M., & Carlson, S. (2010). *Household food security in the United States 2009*. Retrieved from https:// www. ers. usda.gov/ publications/ pub-details/ ?pubid=44778
23. Sinyolo, S., Mudhara, M., & Wale, E. (2014). Water security and rural household food security: Empirical evidence from the Mzinyathi district in South Africa. *Food Security*, *6*(3), 483-499.
24. Siyoum, A. D. (2012). *Broken promises food security interventions and rural livelihoods in Ethiopia* (Unpublished doctoral dissertation). Wageningen University, Ghana.